

## บทความวิจัย

### เรื่อง พระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่น กรณีศึกษาเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย

Buddhist monks and local-level and local politics : a case study of Chiang Rai municipality

สุภัชชา พันเลิศพาณิชย์

ดร.ฤทธิชัย แกมนาค

วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

### บทคัดย่อ

การวิจัย เรื่อง พระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่น กรณีศึกษาเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาลนครเชียงราย ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และประธานชุมชน ที่อยู่ในเขตเทศบาลนครเชียงราย เลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการสุ่มแบบง่ายวัดคู่กับชุมชนได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๓๔ รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาคือ แบบสัมภาษณ์ เกี่ยวกับพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาลนครเชียงราย โดยสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงราย ผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ โดยหาค่าร้อยละ การนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ เป็นพรรณนาความได้ ดังนี้

#### ๑. การสัมภาษณ์พระสงฆ์พบว่า

พระสงฆ์ส่วนใหญ่ ไม่รู้จักนักการเมืองท้องถิ่นเป็นการส่วนตัวไม่ควรยุ่งเกี่ยวทางการเมือง เนื่องจากพระสงฆ์มีหน้าที่นำธรรมะสู่ประชาชน ไม่ควรไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องการเมืองที่เป็นเรื่องทางโลก

ด้านการทำงานร่วมกับนักการเมืองส่วนท้องถิ่นวัดส่วนใหญ่ทำงานร่วมกับเทศบาลในเรื่องที่เกี่ยวข้องทางด้านศาสนาวัฒนธรรมประเพณีอย่างต่อเนื่องทุกปี มีเพียงบางวัดที่เป็นวัดขนาดเล็กหรือสำนักสงฆ์ที่นักการเมืองจะเข้ามาร่วมกิจกรรมกับทางวัดเฉพาะในช่วงที่มีการหาเสียงเลือกตั้ง ในขณะที่พระสงฆ์ในวัดขนาดเล็กจัดกิจกรรมทางศาสนาอยู่แล้วแต่ไม่มีกิจกรรมหรือโครงการร่วมกับนักการเมืองส่วนท้องถิ่น ทั้งในเรื่องการสนับสนุนงบประมาณเนื่องจากนักการเมืองไม่เห็นความสำคัญและอาจขัดต่อระเบียบการของงบประมาณจากภาครัฐ วัดขนาดเล็กหรือสำนักสงฆ์ จึงไม่ได้เงินบริจาคจากนักการเมืองส่วนท้องถิ่น ยกเว้นบางวัดที่ได้รับเงินบริจาคแต่เป็นไปในลักษณะของการร่วมทำบุญกับทางวัดการส่วนตัวหรือมาร่วมทำบุญในช่วงเทศกาลของการหาเสียงเลือกตั้งเท่านั้น เป็นต้น

วัดส่วนใหญ่ไม่เคยขอร้องให้นักการเมืองท้องถิ่นมาช่วยเหลือวัด เนื่องจากวัดทำกิจกรรมต่างๆโดยมีพุทธศาสนิกชนร่วมมือและจัดกิจกรรม จึงไม่มีความจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจาก

นักการเมืองส่วนท้องถิ่น ถึงแม้จะมีพระสงฆ์บางรูปที่เคยขอร้องให้นักการเมืองท้องถิ่นมาช่วยเหลือวัด แต่ได้รับความเชื่อเหลือบ้างไม่ได้รับความช่วยเหลือบ้างหรือได้รับการช่วยเหลือบางส่วนตามที่วัดจะขอความช่วยเหลือในเรื่องสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเช่น ตัดต้นไม้ ไฟฟ้า เป็นต้น

พระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่มีความสนใจในการเมืองและไม่มีความคิดที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง มีการติดตามข่าวสารทางการเมือง ถ้ามีโอกาสพระสงฆ์ควรชี้ทางให้นักการเมืองโดยแนะนำ สั่งสอน เป็นที่ปรึกษาให้นักการเมืองปกครองอย่างมีคุณธรรมและจริยธรรม

พระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวกับนักการเมืองท้องถิ่น เนื่องจากลักษณะรูปแบบการปกครองคล้ายคลึงกันและมีการร่วมกิจกรรมกันในบางโอกาส ด้านจริยธรรม พระสงฆ์ควรขัดเกลาให้นักการเมือง

## ๒. การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนพบว่า

ผู้นำชุมชน ไม่ทราบว่า พระสงฆ์ในชุมชนมีความรู้จักคุ้นเคยกับนักการเมืองท้องถิ่น พระสงฆ์ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับด้านการเมืองเพราะขัดพระธรรมวินัย พระสงฆ์ยังอยู่ในศรัทธาประชาชนถือว่าเป็นผู้นำที่ประชาชนเลื่อมใส พระสงฆ์ควรทำงานด้านกิจกรรมงานด้านศาสนา ช่วยเหลือ ชุมชน ควรมีการทำงานบูรณาการร่วมกันทั้งวัด ชุมชน และเทศบาล

ได้รับงบประมาณจากการเมืองท้องถิ่น เป็นครั้งคราวโดยมากได้รับการสนับสนุนเรื่องปัจจัยทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ผู้นำชุมชนเห็นว่าพระสงฆ์ควรมีสติเลือกตั้ง เพราะพระสงฆ์มีบัตรประชาชนและพระสงฆ์จะมีส่วนช่วยคัดกรองคนดีเข้าสภาได้ ในขณะที่ประชาชนก็ยิ่งศรัทธาเนื่องจากปัจจุบัน พระสงฆ์มีความรู้ ความสามารถ มีการศึกษาอยู่ในระดับสูงและยังเป็นนักพัฒนาสามารถพัฒนาชุมชน และวัดไปพร้อมกันในทุกด้าน

**คำหลัก :** การเมืองท้องถิ่น ชุมชน พระสงฆ์ ประธานชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น วัด สำนักสงฆ์

## Abstract

The research Buddhist monks and local-level and local politics : a case study of Chiang Rai municipality.

The purpose of this research is to know about a role in the Buddhist priest and locality politics in municipal city Chiangrai limits the people who use in the research this time The population of this research is the priest who is vice dean and chief abbot of the community. Situated in the City of London. Select a sample by means of a simple random sample of the community, coupled with a 34 person. Tools used in the study were the interviews with clergy and local politics of the City of London. By interviewing a pastor. Associate pastor and community leader in the City of London. The study analyzed data for the percentage quoted by the information obtained from the interviews. Is described as follows.

1. An interview with the priest.

Most of the clergy. I personally know local politicians should not interfere in politics. The monks have led to public morals. Not to interfere with the politics of the world. Working with the local politicians, most of the work with the City Council on matters related to religion, culture, tradition continues every year. There is only a small temple or monastery that politicians will be involved with the temple only during the election campaign. The priest in a small temple, but no organized religious activities or projects with local politicians. Both in terms of funding the politician may not be important, and contrary to the regulations of the state budget. Small temple or monastery. It is donations from local politicians. Except that the donation is in the form of a donation to the temple or to the personal merit of the campaign during the election.

The majority of local politicians have been asked to come to the aid measure. As a Buddhist temple activities and cooperation activities. So there is no need to seek support from local politicians. Although there are some priests who had asked to help the local politicians. Get some rest, but I do not get some help or get some help as it is to ask for help with utilities and for a Brooks No fighting, such as trees or power.

Priests were not interested in politics and have no idea where to get involved politically. The political news. If there is a chance that the clergy should teach the politicians by politicians as an adviser to government with integrity and ethics. The priest about local politicians. Due to the nature and form of government similar to that involved in ethical priest should occasional political socialization.

## 2.An interview with community leaders showed.

Community leaders in the community do not know that priests are familiar with local politicians. Clergy should not interfere with politics because of Discipline contrary. Priests also believe the public is led to the Veneration. Priests should run the activities of the religious community should be ready to work with the community and the municipality.

Funded by local politics. I was very encouraged by the religious and cultural factors. Community leaders that the clergy should have the right to vote. The monks and priests ID card will help filter the good from the not. While many people still believe in the present. Buddhist monks are known to have high levels of education and also the development of the community. And measure the same on all sides.

## บทนำ

โลกปัจจุบันเป็นโลกยุคโลกาภิวัตน์ในด้านความเจริญทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นสื่อสารไร้พรมแดนจนทำให้สภาพโครงสร้างของสังคมเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว สังคมไทยเป็นสังคม

ที่นับถือพระพุทธศาสนาในเรื่องของการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อสังคมไทยยอมรับโลกในยุคโลกาภิวัตน์เข้ามาทำให้คนในสังคมรับเอาอิทธิพลจากตะวันตกมาใช้แทนที่มากขึ้น จนทำให้เกิดปัญหาตามมาอย่างมากมายไม่ว่า ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน จนนำไปสู่ปัญหาระดับชาติในเรื่องของปัญหายาเสพติด และปัญหาการคอร์รัปชันจนทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรม บ้านเมืองไม่สงบสุขเหมือนเช่นในอดีตและยังมีปัญหาเศรษฐกิจที่ทำให้คนสังคมต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดในสังคม<sup>๑</sup> ในส่วนของภารกิจของวัดและพระสงฆ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกันเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมยุคโลกาภิวัตน์ อดีตที่ผ่านมาสังคมไทยผู้นำได้นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในเรื่องการบริหารจัดการปกครองราชรัฐ ตั้งแต่ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงที่รับเอาอิทธิพลและแนวคิดหลักธรรมมาใช้ในแบบพ่อปกครองลูก ดังที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า “ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ หัน ไพร่ฟ้าหน้าปากกลางบ้านเมือง มีถ้อยความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงท้าวถึงขุนบไว้ ไปลั่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้” และว่า “ผีในวันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย สุขุขทัยนี้ นั่งเหนือชะดาร์หินให้ฝูงทวยลูกเจ้าลูกขุนฝูงทวยถือบ้านถือเมือง” พ่อขุนยึดหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองแบบทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนั่นเอง<sup>๒</sup> เพราะการใช้แนวคิดหลักทศพิธราชธรรมดังกล่าวได้สร้างความชอบธรรมทางการเมืองและยกฐานะพระมหากษัตริย์ ให้สูงขึ้นเป็นที่เคารพศรัทธาเหนือหัวของประชาชน ซึ่งพระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรมมาเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการปกครองบ้านเมือง

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อผู้นำทางการเมืองมาทุกยุคทุกสมัย และพระสงฆ์ยังเป็นต้นแบบที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมเป็นที่ยอมรับศรัทธาของประชาชนจนสามารถเข้าไปมีบทบาทในการแก้ไขปัญหามืองได้เช่นพระพนรัตน์ (บางที่เรียกว่า สมเด็จพระพนรัตน์) วัดป่าแก้ว เข้าไปถวายพระพรสมเด็จพระนเรศวรให้สังคายนาคณะที่ทรงพระพิโรธแก่แม่ทัพนายกองที่ประมาทเลินเล่อปล่อยพระองค์ต้องทำชนช้างกับมหาอุปราชา เดชะบุญที่ทรงชนะได้ไม่เช่นนั้นประเทศชาติต้องย่อยยับ

เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์พระสงฆ์ล้วนมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองทั้งทางตรงและทางอ้อมตลอดเวลา ทั้งยามสงบและยามสงครามเหมือนกรณีพระอาจารย์ธัมมปะชโชติที่ปลุกปลอบขวัญชาวบ้านบางระจันให้มีจิตใจเข้มแข็งขณะออกศึกสงคราม ไม่เพียงเท่านั้น พุทธศาสนาในความศรัทธาของประชาชนยังเห็นเป็นประจักษ์ แก่ชาวตะวันตกอีกด้วย เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งเจ้าเมืองประเทศฝรั่งเศสได้ส่งคณะบาทหลวงเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาชื่อเดอเมเตโลโปลิศ และติดต่อเสนาบดีผู้ใหญ่ของไทยคนเดียวที่เป็นฝรั่งชาติกรีก แต่รู้ภาษาไทยดี เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์เป็นอย่างมากให้ร่วมมือและชักชวนสมเด็จพระนารายณ์ให้เข้ารับให้จงได้ผู้นี้คือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น ฟอลคอนโดยพระเจ้า หลุยส์ที่ ๑๔ พยายามที่จะยึดเมืองสยามเป็นเมืองขึ้นให้ได้แล้วจะพระราชทานฐานันดรศักดิ์แก่ฟอลคอน พร้อมทั้งอิสริยาภรณ์

<sup>๑</sup> นิพนธ์ ศรีตระกูล. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับนักการเมืองท้องถิ่นในระบบการเลือกตั้ง: กรณีศึกษาเขตเทศบาลนครเชียงใหม่เชียงใหม่ : (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: ๒๕๔๙). หน้า ๓๓.

<sup>๒</sup> บันเทิง พาพิจิตร. การปกครองตามแนวพุทธศาสตร์. (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๘)

ริบองออนเนอร์ ให้นำแผนการเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้นโดยใช้วิธีให้พยายามทำลายอิทธิพลพุทธศาสนา โดยส่งบาทหลวงเข้ายึดเมืองไทยจำนวนมากมีสาส์นฝากฝังจากโป๊ปอินโนเซนถึงสมเด็จพระนารายณ์โดยตรงให้ช่วยคุ้มครองโรมันคาทอลิกในเมืองไทย เพราะถ้ามีผู้นับถือคริสต์ศาสนามาก พวกเหล่านี้จะเป็นกำลังพร้อมที่จะขายชาติไทยได้ พร้อมกับให้เกลี้ยกล่อมสมเด็จพระนารายณ์เข้ารีต ถ้าทำไม่สำเร็จให้พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้านายในราชวงศ์ชั้นสูงหรือขุนนางผู้มีอิทธิพลสูงเข้ารีตให้จงได้ สิ่งแลกเปลี่ยนคือตำแหน่งอันสูงทางการเมือง เมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองเมืองได้แล้ว แผนการอีกประการก็คือส่งกำลังทหารเข้ามาเมืองไทยให้ยึดป้อมสำคัญๆเอาไว้<sup>๓</sup>

จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำศาสนามีอิทธิพลและมีบทบาททางการเมืองสูงต่อความอยู่รอดปลอดภัยของสถาบันชาติไทย แต่บทบาทพระสงฆ์กับการเมืองในอดีตแต่บทบาทพระสงฆ์ในอดีตเกี่ยวข้องกับการเมืองในแง่ของความรู้สึก ความศรัทธาไม่อาจเห็นได้ไม่ชัดเจนในรูปแบบของกฎหมาย

จังหวัดเชียงรายถือว่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่พระพุทธรูปศาสนาเจริญรุ่งเรืองมายาวนานโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเทศบาลนครเชียงรายซึ่งปรากฏว่ามีวัดอยู่จำนวนมาก นอกจากนั้นลักษณะของสังคมในเขตเทศบาลในเขตเทศบาลนครเชียงรายมีลักษณะที่น่าสนใจคือ นอกจากจะเป็นสังคมที่รุ่งเรืองด้วยพระพุทธรูปแล้ว ยังเป็นสังคมเมืองซึ่งเป็นตัวแทนของชนชั้นกลางจำนวนมาก และในขณะเดียวกันก็ยังเป็นสังคมที่ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมและเหนียวแน่นในพระพุทธรูปศาสนาอย่างต่อเนื่อง จำนวนวัดในเขตเทศบาลนครเชียงรายมีจำนวน ๓๒ วัด กระจายอยู่ทั่วไปในทุกชุมชน และมีความผูกพันกับชุมชนอย่างแน่นแฟ้น ดังจะปรากฏชื่อชุมชนควบคู่กับชื่อวัด เช่นชุมชนวัดพระแก้ว ชุมชนวัดดอยทอง ชุมชนวัดเจ็ดยอด เป็นต้น

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษา พระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่นกรณีศึกษาเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย ว่าพระสงฆ์ในปัจจุบันมีบทบาทอย่างไรบ้างต่อการเมืองท้องถิ่น ทั้งนี้สามารถนำความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้เป็นแนวทางของพระสงฆ์ในการพัฒนาให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนในชุมชนเขตเทศบาลนครเชียงรายต่อไป

## วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาลนครเชียงราย

## ขอบเขตและแนวทางการวิจัย

### ๑. ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษารั้วนี้ศึกษาเฉพาะวัดและสำนักสงฆ์ที่คู่กับชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงรายและชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงรายดังนี้ พระอารามหลวง ได้แก่ ๑.วัดพระแก้ว คู่กับชุมชนวัดพระแก้ว ๒.วัดพระสิงห์กับชุมชนเทอดพระเกียรติ ๓.วัดเจ็ดยอดกับชุมชนเจ็ดยอด

<sup>๓</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒. (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐) หน้า ๑๗๗.

วัดราษฎร์ ได้แก่ ๔.วัดศรีทรายมูลกับชุมชนศรีทรายมูล ๕.วัดศรีเกิดกับชุมชนศรีเกิด ๖. วัดเชตุพนกับชุมชนสันโค้ง ๗.วัดเชตวัน(วัดพระนอน)กับชุมชนหนองบัว ๘.วัดเชียงยืนกับชุมชนสันโค้งหลวง ๙.วัดศรีมิ่งแก้วกับชุมชนหัวฝาย ๑๐.วัดศรีบุญเรืองกับชุมชนศรีบุญเรือง ๑๑.วัดสันป่าก่อกับชุมชนสันป่าก่อ ๑๒.วัดใหม่หน้าค่ายกับชุมชนวัดใหม่หน้าค่าย ๑๓.วัดกลางเวียงกับชุมชนเกาะลอย ๑๔.วัดพระธาตุดอยทองกับชุมชนดอยทอง ๑๕.วัดศรีชัย(ดอยสะเก็น)กับชุมชนดอยสะเก็น ๑๖.วัดสักวันกับชุมชนสันตันเปา และสำนักสงฆ์ ได้แก่ ๑๗.สำนักสงฆ์ร่องเสือเต้นกับชุมชนร่องเสือเต้น

## ๒. ขอบเขตด้านประชากร

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดแบ่งกลุ่มประชากรออกเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

๒.๑ พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส วัดและสำนักสงฆ์ที่อยู่ในเขตเทศบาลนคร เชียงราย จำนวน ๓๔ วัด โดยแบ่งวัดตามประเภทและสภาพฐานะออกเป็น ๓ ประเภทคือ พระอารามหลวง ได้แก่ ๑.วัดพระแก้ว ๒.วัดพระสิงห์ ๓.วัดเจ็ดยอด วัดราษฎร์ ได้แก่ ๔.วัดศรีเกิด ๕. วัดศรีทรายมูล ๖. วัดเชตุพน ๗.วัดเชตวัน(วัดพระนอน) ๘.วัดเชียงยืน ๙.วัดศรีมิ่งแก้ว ๑๐. วัดศรีบุญเรือง ๑๑.วัดสันป่าก่อ ๑๒.วัดใหม่หน้าค่าย ๑๓.วัดกลางเวียง ๑๔.วัดพระธาตุดอยทอง ๑๕. วัดศรีชัย(ดอยสะเก็น)๑๖.วัดสักวัน และสำนักสงฆ์ ได้แก่ ๑๗.สำนักสงฆ์ร่องเสือเต้น

๒.๒) ผู้นำชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงราย แบ่งเทศบาลออกเป็น ๓ ขนาด<sup>๔</sup> ได้แก่ ชุมชนขนาดเล็ก ชุมชนขนาดกลางและชุมชนขนาดใหญ่ ดังนี้

(ก.) ชุมชนขนาดเล็ก ได้แก่ ๑. ชุมชนสันป่าก่อไทยใหญ่ ๒.ชุมชนศรีทรายมูล ๓.ชุมชน วัดพระแก้ว ๔. ชุมชนกองยาว ๕.ชุมชนเทอดพระเกียรติ

(ข.) ชุมชนขนาดกลาง ได้แก่ ๖.ชุมชนดอยทอง ๗.ชุมชนเจ็ดยอด ๘.ชุมชนศรีเกิด ๙.ชุมชนหัวฝาย ๑๐.ชุมชนเกาะลอย ๑๑.ชุมชนร่องเสือเต้น

(ค.) ชุมชนขนาดใหญ่ ได้แก่ ๑๒.ชุมชนสันตันเปา ๑๓.ชุมชนหนองบัว ๑๔.ชุมชนดอยสะเก็น ๑๕.ชุมชนวัดใหม่หน้าค่าย ๑๖.ชุมชนสันโค้งหลวง ๑๗.ชุมชนสันโค้งน้อย

## ๓.ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑. รูปแบบของการศึกษาเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ

๒. ขอบเขตการศึกษาเป็นการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการมีส่วนร่วมกับการเมืองท้องถิ่น

## รูปแบบการวิจัย

วิธีการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research)

## ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดกลุ่มประชากรผู้วิจัยกำหนดแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

<sup>๔</sup> ข้อ ๑๔ ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยแนวทางการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาศักยภาพของหมู่บ้านและชุมชน (SML) พ.ศ.๒๕๕๕

(๑) พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส วัดและสำนักสงฆ์ที่อยู่ในเขตเทศบาลนคร เชียงราย จำนวน ๓๔ วัด

(๒) ชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงราย แบ่งเทศบาลออกเป็น ๓ ขนาด<sup>๕</sup> จำนวน ๖๔ ชุมชน ได้แก่ชุมชนขนาดเล็ก ชุมชนขนาดกลางและชุมชนขนาดใหญ่ ดังนี้ ชุมชนขนาดเล็ก จำนวน ๒๒ ชุมชน ชุมชนขนาดกลาง จำนวน ๒๕ชุมชนและชุมชนขนาดใหญ่ จำนวน ๑๕ ชุมชน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้เลือกโดยวิธีเจาะจง (Purposive) ผู้ศึกษากำหนดแบ่งกลุ่ม ตัวอย่างออกเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

(๑) พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส วัดและสำนักสงฆ์ที่อยู่ในเขตเทศบาลนคร เชียงราย จำนวน ๑๗ วัด ๑๗ รูป

(๒) ประธานชุมชน ชุมชนที่คู่กับวัดในเขตเทศบาลนครเชียงราย จำนวน ๑๗ ชุมชน ๑๗ คน

## เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษานี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพที่ให้ความสำคัญกับการสัมภาษณ์ สันทนา กับ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงราย ทั้งนี้เพื่อนำมา วิเคราะห์ปัจจัยและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของข้อมูลภาคสนาม โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาดังนี้

๑. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (formal interview) โดยการใช้คำถามแบบมีโครงสร้าง สัมภาษณ์เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส วัดและสำนักสงฆ์ ๑๗ รูป และประธานชุมชน ที่อยู่คู่กับวัดในเขต เทศบาลนครเชียงราย จำนวน ๑๗ คน

๒. แบบสัมภาษณ์สำหรับพระสงฆ์แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ดังนี้ ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ตอนที่ ๒ ทศนคติเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่น

๓. แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้นำชุมชน แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้ ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบ แบบสอบถาม ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาลนคร เชียงราย และตอนที่ ๓ แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

## สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่น กรณีศึกษาเทศบาล นครเชียงราย สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๒ กลุ่มดังนี้

๕.๑.๑.๑ สำหรับพระสงฆ์ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีอายุ ๕๑-๖๐ ปี และ ๖๑ ปี ขึ้นไป มีอายุพรรษา ๒๑ พรรษาขึ้นไป จบการศึกษาทางธรรมระดับนักรธรรมเอก ไม่ได้เรียนภาษาบาลี การศึกษาสามัญระดับปริญญาโทและมีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส

(ก) บทบาทของพระสงฆ์และนักการเมืองท้องถิ่น โดยผู้วิจัยได้สรุปไว้ดังนี้

<sup>๕</sup> ข้อ ๑๔ ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยแนวทางการ ดำเนินงานตามโครงการพัฒนาศักยภาพของหมู่บ้านและชุมชน (SML) พ.ศ.๒๕๕๕.

๑. ด้านความสัมพันธ์(รู้จักคุ้นเคย/เป็นญาติ)กับนักการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ ไม่รู้จักนักการเมืองท้องถิ่นเป็นการส่วนตัว

๒. ด้านความสนใจและการมีส่วนร่วมทางการเมือง ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า พระไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง เนื่องจากไม่เหมาะสมที่จะไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเพราะว่าขัดต่อพระธรรมวินัย แต่พระสงฆ์ควรนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ในการอบรม สั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมให้กับนักการเมืองและประชาชนทั่วไป

๓. ด้านการปกครองของพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับนักการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ ได้ให้ข้อมูลว่า พระสงฆ์ทำงานร่วมกับนักการเมืองส่วนท้องถิ่นในงานที่เกี่ยวข้องทางด้านศาสนาวัฒนธรรมประเพณีเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงบางวัดเท่านั้นที่นักการเมืองจะเข้ามาร่วมกิจกรรมกับทางวัดเฉพาะในช่วงที่มีการหาเสียงเลือกตั้ง ในขณะที่วัดขนาดเล็กหรือสำนักสงฆ์จะไม่ทำกิจกรรมหรือมีโครงการร่วมกับนักการเมืองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากนักการเมืองไม่เห็นความสำคัญและอาจขัดต่อระเบียบการของงบประมาณจากภาครัฐ

สำหรับประเด็นว่าปัจจุบันวัดได้ทำกิจกรรมหรือโครงการดังกล่าวร่วมกับนักการเมืองส่วนท้องถิ่นนั้น จากการสัมภาษณ์พบว่า วัดส่วนใหญ่ยังคงทำงานร่วมกับองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องวันสำคัญทางศาสนาหลายกิจกรรมเป็นโครงการต่อเนื่องที่จัดทำเป็นประจำทุกปี อาทิเช่น โครงการแห่เทียนพรรษา เป็นต้น

๔. ด้านการสนับสนุนงบประมาณผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้รับงบประมาณสนับสนุนในเรื่องวันสำคัญทางศาสนาสำหรับวัดขนาดเล็กหรือที่เป็นสำนักสงฆ์ จะไม่ได้งบประมาณจากหน่วยงานการบริหารการปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเทศบาล ยกเว้นบางวัดที่ได้รับเงินบริจาคแต่เป็นไปในลักษณะของการร่วมทำบุญกับทางวัดเป็นการส่วนตัวหรือมาร่วมทำบุญในช่วงเทศกาลของการหาเสียงเลือกตั้งเท่านั้น และมีบางวัดที่ได้รับเงินสนับสนุนจากนักการเมืองส่วนท้องถิ่นในลักษณะที่แตกต่างและหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น ได้รับเงินในกิจกรรมทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี ประจำปี เช่น งานแห่เทียนเข้าพรรษา เงินอุดหนุนสนับสนุนในรูปแบบการบริจาค ค่าน้ำค่าไฟ ช่วยเหลือเงินค่าใช้จ่ายในการบูรณะซ่อมแซมเสนาสนะของวัด เป็นต้น

๕. ด้านการให้นักการเมืองท้องถิ่นช่วยเหลือ ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า ไม่เคยขอความช่วยเหลือ มีแต่นักการเมืองขอเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา วัดสามารถทำกิจกรรมทางศาสนาจากศรัทธาโดยไม่ต้องอาศัยนักการเมือง มีบางวัดที่ในบางครั้งต้องขอความช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมของคณะสงฆ์ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือด้วยดีตลอดมาจากเทศบาล ช่วยในเรื่องการพัฒนาวัดในด้านสาธารณูปการและสาธารณะสงเคราะห์วัด ได้รับการสนับสนุนด้านเครื่องจักรกล เครื่องยนต์ และได้รับความร่วมมือด้วยดีเสมอ

๖. ด้านความสนใจและการมีส่วนร่วมทางการเมือง ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า ไม่มีความสนใจในการเมืองและไม่มีความคิดที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง พระสงฆ์บางรูปที่มีความสนใจเรื่องการเมืองอยู่บ้าง ในลักษณะการติดตามข่าวสารทางการเมือง ถ้ามีโอกาสพระสงฆ์ควรชี้ทางให้นักการเมือง แต่ต้องอยู่ในกรอบพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมืองและมีส่วนร่วมในการอบรมคุณธรรมจริยธรรม

๗. ด้านการปกครองของพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับนักการเมืองท้องถิ่นผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า พระสงฆ์จะมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมที่ทางเทศบาลจัดขึ้นในด้านศาสนา การศึกษา สิ่งแวดล้อม สาธารณสงเคราะห์ตามภารกิจหลักทั้ง ๖ ด้าน การปกครองของสงฆ์มีส่วนคล้ายคลึงกับนักการเมือง เรื่องการนำระเบียบการปกครองสงฆ์ไปใช้เพราะสงฆ์ยึดหลักธรรมวินัยการเมืองต้องมีธรรมะในจิตใจ มีระเบียบวินัยบ้านเมืองจึงเจริญ ด้านจริยธรรมสำคัญที่สุดที่พระสงฆ์ต้องมีส่วนร่วมในการอบรมขัดเกลาคุณธรรม จริยธรรมทางการเมือง

๘. ด้านกิจกรรมทางศาสนาที่วัดจัดขึ้นได้รับการงบประมาณสนับสนุนจากการเมืองท้องถิ่นผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่าได้รับการสนับสนุน แต่ไม่เพียงพอโดยมากได้รับการสนับสนุนเรื่องปัจจัยทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น แห่เทียนเข้าพรรษา เป็นต้น

๙. ด้านทราบว่ามิพระลาสิกขามาเล่นการเมือง ผลจากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า ไม่ทราบว่ามิพระลาสิกขามาเล่นการเมืองท้องถิ่น

๑๐. ด้านมีนักการเมืองท้องถิ่นมาบวชที่วัด ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า พระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่าไม่มีนักการเมืองส่วนท้องถิ่นมาบวชเรียนที่วัด เนื่องจากนักการเมืองส่วนใหญ่บวชวัดที่มีชื่อเสียง

๑๑. ด้านพระสงฆ์ควรมีสติธิเลือกตั้ง ผลจากการสัมภาษณ์ พบว่าพระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ให้ข้อมูลว่า พระสงฆ์ไม่ควรมีสติธิเลือกตั้ง เพราะจะทำให้พระสงฆ์ไม่มีความแตกต่างจากประชาชน แต่ควรมีตัวแทนพระสงฆ์ในสภาบ้าง มีเพียงพระสงฆ์บางรูปที่มีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วมทางการเมืองเหมือนอย่างประเทศเพื่อนบ้านและควรมีสติธิเลือกตั้ง เนื่องจากการทำกิจกรรมของคณะสงฆ์บางอย่างอยู่ภายใต้การเมือง

๕.๑.๑.๒ สำหรับ ผู้นำชุมชน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง ๔๑-๕๐ ปี การศึกษาระดับมัธยมศึกษา ประกอบอาชีพค้าขาย

(ข) ข้อมูลเกี่ยวกับ พฤติกรรมพระสงฆ์กับการเมืองท้องถิ่นในเขตเทศบาลนครเชียงราย พบว่า

๑. ด้านความสัมพันธ์พระสงฆ์รู้จักคุ้นเคย/เป็นญาติกับนักการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ไม่ทราบว่าพระสงฆ์มีความคุ้นเคยกับนักการเมืองท้องถิ่น

๒. ด้านความคิดเห็นเรื่องพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วมกับการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า พระสงฆ์ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับด้านการเมืองเพราะขัดพระธรรมวินัย พระสงฆ์ยังอยู่ในศรัทธาประชาชนถือว่าเป็นผู้นำที่ประชาชนเลื่อมใส พระสงฆ์ควรทำงานด้านกิจกรรมงานด้านศาสนา ช่วยเหลือ ชุมชน ควรมีการทำงานบูรณาการร่วมกันทั้งวัด ชุมชน และเทศบาล

๓. ด้านการจัดกิจกรรมวัดได้ทำร่วมกับนักการเมืองท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า ได้จัดกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำในเรื่อง วันสำคัญทางศาสนา ศาสนพิธี เช่นวันเข้าพรรษา วันลอยกระทง วันแห่เทียนเข้าพรรษา วันสงกรานต์ บวชสามเณร ภาคฤดูร้อน โดยนำคนเข้าร่วมขบวนแห่ได้รับเงินสนับสนุนจากสมาชิกเทศบาลในเขต นอกจากนั้นยังมีการดูแลด้านสาธารณูปการเช่น ตัดต้นไม้ ปรายยุ้งลาย ซึ่งท้องถิ่นได้เข้ามาช่วยเหลือน้อยอย่างต่อเนื่อง

ส่วนในงานอื่นๆได้แก่ ใช้วัดเป็นสถานที่หน่วยเลือกตั้ง หน่วยแพทย์เคลื่อนที่ เป็นต้น ถ้าเทศบาลจะจัดงานอะไรจะขอใช้วัดที่ตั้งในอยู่ชุมชนนั้นเป็นสถานที่โดยมีการประสานงาน มีการทำงานร่วมกันระหว่าง วัด ชุมชนและเทศบาลและในส่วนโครงการวันสำคัญทางพุทธศาสนาวัดจัดอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นประจำอยู่แล้ว

๔. ด้านการสนับสนุนงบประมาณ ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า นักการเมืองท้องถิ่นให้การสนับสนุนในรูปแบบวันสำคัญทางศาสนาเช่นการจัดขบวนแห่ วันลอยกระทง วันแห่เทียนเข้าพรรษา โดยให้มาเป็นครั้งคราวในรูปแบบลักษณะของงานเป็นเงิน ๓,๐๐๐ -๕,๐๐๐ บาท

๕. ด้านการให้นักการเมืองท้องถิ่นช่วยเหลือ ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า ไม่เคยขอความช่วยเหลือจากนักการเมืองท้องถิ่น มีแต่ทำคำร้องแจ้งไปให้มาตัดต้นไม้บ้าง เปลี่ยนไฟเสาดตามรายทางให้ซึ่งเป็นหน้าที่ต้องทำอยู่แล้วของเทศบาล

๖. ด้านความสนใจและการมีส่วนร่วมทางการเมือง ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า พระสงฆ์สนใจติดตามข่าวการเมืองได้ แต่ไม่ควรมีส่วนร่วมทางการเมืองเพราะประชาชนนับถือพระสงฆ์ ถ้ามีส่วนร่วมทางการเมือง นักการเมืองจะใช้พระสงฆ์เป็นเครื่องมือในการหาเสียง เนื่องจากเป็นผู้นำทางศาสนาจึงไม่ควรยุ่งการเมือง นอกจากทำงานด้านศาสนาร่วมกัน

๗. ด้านการปกครองของพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับนักการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า ในรูปแบบการปกครองคล้ายคลึงกันคือมีระเบียบ กฎเกณฑ์ รูปแบบการปกครองสอดคล้องกันและต้องรู้จักปรับให้ยืดหยุ่น

๘. ด้านกิจกรรมทางศาสนาที่วัดจัดขึ้นได้รับการงบประมาณสนับสนุนจากการเมืองท้องถิ่น ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า ได้รับงบประมาณจากการเมืองท้องถิ่น เป็นครั้งคราวโดยมากได้รับการสนับสนุนเรื่องปัจจัยทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

๙. ด้านที่มีพระลาสิกขามาเล่นการเมือง ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่าไม่มี

๑๐. ด้านมีนักการเมืองท้องถิ่นมาบวชที่วัดหรือไม่ได้ ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่าไม่มี มีแต่พระลาสิกขาไปเรียนต่อ

๑๑. ด้านพระสงฆ์ควรมีสติธิเลือกตั้งหรือไม่ ผลจากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นว่า พระสงฆ์ควรมีสติธิเลือกตั้งเพราะพระสงฆ์ก็เป็นพลเมืองคนหนึ่งถือบัตรประชาชนและพระสงฆ์จะมีส่วนช่วยคัดกรองคนดีเข้าสภาได้ และประชาชนก็ยังศรัทธาเพราะปัจจุบันพระสงฆ์มีความรู้ ความสามารถ มีการศึกษาเป็นจำนวนมากและยังเป็นนักพัฒนาสามารถพัฒนาชุมชน และวัดไปพร้อมกันในทุกด้าน

## บรรณานุกรม

- กนก แสนประเสริฐ. **ประมวลพระราชบัญญัติสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงาน  
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๔๙.
- กรมการศาสนา. **คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์  
การศาสนา. ๒๕๔๒.
- นิพนธ์ ศรีตระกูล. **ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับนักการเมืองท้องถิ่นในระบบการเลือกตั้ง:  
กรณีศึกษาเขตเทศบาลนครเชียงใหม่เชียงใหม่** : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่:  
๒๕๔๙.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. **๑๐๐ ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๐ – พ.ศ. ๒๕๔๐**.  
กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. ๒๕๔๘.
- บันเทิง พาพิจิตร. **การปกครองตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **การเมือง คืออะไร? ทนทางรอดของมนุษย์ คือธรรมิกสังคมนิยมและพุทธ  
ทาสลิจิต ข้อคิดทาง นครศรีธรรมราช** : กลุ่มศึกษาที่สวนโมกข์ สวนสร้างสรรคณาคร-  
บวรรัตน์ : สุธีรัตนามูลนิธิ. ๒๕๔๙.
- เพิ่มศักดิ์ เพิ่มพูน. **กฎหมายที่พระสงฆ์ควรทราบ**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.  
๒๕๓๔.
- พระธรรมราชานุวัตร. **คู่มือการบริหารและจัดการวัด**. เชียงราย: เชียงรายไพศาลการพิมพ์. ๒๕๔๒.
- พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤติ**. กรุงเทพมหานคร:  
มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์. ๒๕๔๖.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. **รัฐธรรม**. เชียงใหม่: คະนิงนิจการพิมพ์. ๒๕๔๑.
- สายชล สัตยานุ **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา  
โลก (๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)**. กรุงเทพมหานคร: กรมศาสนา, รัช. ๒๕๔๖.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒**.  
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- อนันต์ พิริยะภิกข. **บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์  
มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๕.